

Тетяна Євсєєва

Голод-геноцид 1932–1933 років в Україні як чинник трансформації культурно-історичного феномена українства

Автор статті розглядає питання поєднання руйнації традиційної національної культури з фізичним винищенням її носіїв у роки Голодомору, чітко визначаючи це як геноцид.

The author investigates the question of combination of the national culture's destruction with the physical abolishment of its bearers in the time of Famine, clearly defining it as the genocide.

У своїй класичній праці «Джерела тоталітаризму» Х. Арндт серед іншого зазначила: «Тоталітарні режими, самі цього не помітивши, довели: існують злочини, що їх неможливо ні покарати, ні простити. Коли неможливе стало можливим, воно стало некарним, непростим абсолютним злом, яке більше не можна було зрозуміти й пояснити. Через це гнів не може за нього помститися, любов – стерпіти його, дружба – пробачити. Цей новітній вид злочинців перебуває навіть поза солідарністю у людській гріховності» [1, 511]. Отже, не маючи змоги ні покарати призвідників Голодомору 1932–33 рр., ні простити їх, – покоління українців випадає, поряд із оплакуванням жертв, осмислення катастрофи Голодомору.

На даний момент механізми творення Голодомору вітчизняними науковцями досить добре висвітлені. Також значних результатів досягнуто у визначенні прямих та опосередкованих людських втрат української нації від штучного голоду. Але поза увагою широкого наукового загалу залишився комплекс проблем, об'єднаний терміном «етноцид». Тому ґрунтовне дослідження деформації ментальної структури українського народу під впливом Голодомору могло б стати для міжнародної спільноти ще однією підставою для розширення тлумачення геноциду як категорії міжнародного права, визначеної «Конвенцією про запобігання злочину геноциду і покарання за нього» від 9 грудня 1948 р., а для українців – важливим етапом на шляху до осмислення українства як культурно-історичного феномена.

Зробити це нелегко через брак репрезентативних письмових джерел, які б безпосередньо зафіксували це явище. Однак, заповнити цю нішу все ж можливо. Для цього пропонуємо здійснювати ґрунтовний аналіз внутрішніх суспільних процесів, міжнаціональних та міждержавних відносин України й Росії на основі класичних праць: з теорії націй та націоналізму Е. Гелнера [5], Б. Андерсена, Е. Сміта, Л. Ребета [15]; з теорії постколоніальних студій Е. Томпсон [19] й історико-богословської концепції О. Шмемана про три рівні послідовного пристосування Церкви до форм, потреб і політичних інституцій світу (початковий, «імперський», та «національний») [21]. А також – документів, що висвітлюють історію православної Церкви в Україні з 1917 до 1933 рр. Принципова відмінність запропонованого підходу від класичних полягає в аналізі характеру і форм перебігу процесу утвердження політичного принципу націоналізму та способу зміни ідентичності й політичної культури на теренах України (як найвпливовішої складової Російської імперії / СРСР) крізь призму феномена православ'я. Даний контекст (і пов'язаний з ним спектр проблем) завжди залишався поза увагою дослідників. Для Західного світу церква перестала бути «гарантом підтримання порядку після Реформації. Відділивши церковну історію від історії людства та природи [визнали, що – Т. Є.] збереження миру – є завданням держави, а не місією імперії» [12, 28–29]. Для історіографій російської і української – ведення ґрунтов-

них наукових дискусій про природу феномена націоналізму в контексті історії народів Росії / СРСР, а, тим більше, з'ясування його православного коріння, все ще залишається незручним. На нашу думку, загадані усталені концепції слід переосмислити.

Класична соціологія розглядає націю як спільноту, найважливішу та найбільш складну й довершену, з породжених цивілізованим життям [13, 459]. Кожна з таких спільнот має певний склад кумулятивних ліній, що, солідаризуючи її зсередини, визначають «зовнішні» прояви нації як єдиного цілого, антагоністичного до інших спільнот. Простежуючи еволюцію націй – від простого лінгвістичного скупчення у складну верству – в історії християнських цивілізацій, фахівці визначили наступний склад кумулятивних ліній, необхідних для солідаризації етнічного скупчення: мова, територія, держава, цивілізація, звичаї, історія і право, національна свідомість (тобто, сугестія маси, котра задає тон індивідуальній поведінці, спричинює безперерйну актуалізацію традицією освяченого життя), національна еліта, релігія, Церква [18, 55–93, 155–174, 115–151]. Найстабільнішими чинниками, що вплинули на формування і збереження менталітету української нації, поряд із мовою і територією (землею), були синкретичне православ'я та православна Церква. Саме в цій царині століттями відбувалася постійна психосоціальна взаємодія українців, підтримувався соціальний зв'язок між ними. Останній, як відомо, «має психічну природу і реалізується у свідомості індивідів, одночасно виходячи змістом та тривалістю поза її межі. Це те, що називають цивілізацією та культурою, ...світом цінностей» [16, 39]. Цю соціальну взаємодію завжди можна було спостерігати у символічних проявах. Такі матеріальні речі як храми, побудовані в українському архітектурному стилі; святкові та господарські обряди, вишитий одяг; родинні коштовності; старовинна козацька зброя і спорядження (всі родинні перекази та легенди, що супроводжували кожен рік), – «об'єктивували собою суб'єктивну психіку: певні почуття, думки, переживання, настрої та ін.» [16, 42]. А, відтак, були соціальними і національними цінностями. Отже, старовинні храми та монастирі, «духовні пісні, звичаї, церковний місяцеслов, пов'язані з побутом народу святочні обряди, численні колядки, різдвяна вертепна драма, євангельський сюжет у народній творчості... сільський український світ, набували виразних національних рис» [4, 268–270], витворюючи, зберігаючи і передаючи нащадкам національну культуру українців, відчуття спорідненості етнічної спільноти по обидва боки Дніпра, а разом із ним – відчуття окремішності стосовно інших православних культур.

Натомість закон про відокремлення церкви від держави та школи від церкви (на терени України його чинність поширилася 22 січня 1919 р.) [7, 1–2] виконав кілька функцій. 1) На його основі було створено комплексну юридичну базу для витіснення усіх православних та інославних конфесій поза межі правового поля держави. 2) Знищення джерела давнішого від створеного комуністами держав-

ного законодавства. 3) Знищення православного світогляду і політичної культури, яка створила, зберегла і продовжувала відтворювати відчуття спорідненості та унікальності у міжнаціональному просторі та визначати спосіб легітимації форми державної влади. 4) Маскування спорідненості та спадкоємності між політичними системами і культурами самодержавства Російської імперії та тоталітаризму в СРСР. На нашу думку, вона полягала в збереженні основного архетипу, сформованого і закріпленого теократією у менталітеті росіян: від формули «Москва – Третій Рим» через концепцію цезарепапізму часів активного розширення Петром I імперії Романових та «суб'єктивної теократії» епохи націоналізму у вигляді уваровської тріади «самодержавие, православие, народность» до ідеї «пришестя Третього Комуністичного Інтернаціоналу» [6, 152–178]. Його суть, а отже, і природа спорідненості політичних культур полягала в отождненні всіх православних (і неправославних) народів разом з їхніми етнічними землями, з етнічною Росією і загарбання військовою силою як законне право «возз'єднувати», чи «повертати», «цивілізувати», отожднювати власну православну і російську ідентичність з ідентичністю «Іншого». В політичній культурі громадян держави «диктатури пролетаріату» ці архетипи мали актуалізуватися, і вони під керівництвом більшовиків мали здійснити всесвітню комуністичну революцію та об'єднати увесь світ у єдину Інтернаціональну Радянську Соціалістичну Республіку [3, 15, 24].

Створення юридичної бази, використання набору пропагандистських кліше «боротьби з релігійним дурманом» дозволило, в ситуації переплетення на теренах імперії національних революцій, громадянських і міжнаціональних воєн, зберегти владу. Однак більшовики потребували переконливої зміни ритуалу легітимації влади та способу формування відчуття спорідненості. Штучний розрив комунізму з «імперіалістичним» минулим сформували в пропагандистському просторі – у пресі та виступах на мітингах. Суспільству штучно нав'язали «класовий підхід до історії» та «наукову» концепцію про те, що минуле людства є боротьбою класів, яка обов'язково завершується революцією» [11, 405]. Але ми не знайдемо в партійних документах концепції, яка б обґрунтувала потребу в епоху націоналізму штучно і миттєво стерти зі свідомості та історичної пам'яті громадян, зокрема в українців, відчуття національної спорідненості, сформовані природним чином століттями історичного розвитку та замінити ці мозаїчні структури на єдине абстрактне почуття «інтернаціоналізму». На практиці ж повний розрив між сучасними реаліями та історичним досвідом поколінь і заміна останнього тотальною ідеологією мала бути стиснута в часі фактично в межах одного покоління. З огляду на це, усунення і Церкви як інституції, і православної культури (матеріальної, духовної, політичної) та менталітету разом із їхніми носіями, особливо в Україні, було абсолютно необхідною передумовою для побудови комуністичного суспільства.

Окрім збереження архетипів національної господарської, мистецької та політичної культури українців, більшовики мали і більш сучасні підстави для знищення в Україні православної культури. Мова йде про вплив соціальної доктрини католицької церкви (далі – СДЦ) на процеси формування модерної нації та громадянського суспільства в Україні [17, 206–214]. Суть католицької СДЦ папа Лев XIII висловив у енцикліці «*Rerum novarum*» від 1891 р. Згідно з документом, церква категорично не погоджувалася з ідеєю скасувати приватну, а натомість, встановити

спільну власність і передати управління нею представникам «громадськості» або керівникам держави. Вимагала визнання за трудівником повного права отримувати й вільно використовувати або розпоряджатися її оплатою. Пояснюючи позицію церкви стосовно рівності, понтифік сформулював концепцію соціального партнерства. Її суть полягала у тому, що багаті й бідні не є природними антагоністами, бо праця та капітал не можуть обходитися один без одного. Тому працівник повинен повністю та якісно виконувати свою роботу, а працедавець – поважати його людську гідність, не обтяжувати непомірним навантаженням, або працею, що не відповідає статі чи віку. Основним обов'язком працедавця є справедлива оплата праці. А *позбавити* працівника заслуженої оплати – значить *вчинити злочин, що волає до неба про помсту*. Принагідно зауважимо, що й православна Церква відносила затримання заробітку до категорії смертних гріхів [14, 418]. Крім того, понтифік вказав на необхідність вирішення соціальних питань: створення товариств взаємодопомоги, заснування приватними особами компаній для страхування робітників, вдів, сиріт на випадок нещасного випадку, хвороби або смерті; товариства для опіки над дітьми, молоддю, а також над дорослими. Передбачалося створення християнських робітничих об'єднань для врегулювання трудових суперечок [9, 61–105].

У Росії, попри гостру потребу, відмовилися від боротьби з соціалізмом через використання європейських моделей суспільного розвитку. Полемічні праці владик, спрямовані на пояснення широкому загалові різниці між євангельською правдою та «правдою» соціалізму, були повзблені тих чітких і зрозумілих програмних засад та ґрунтовних практичних порад, що їх пропонувала католицька СДЦ. Їхні праці мали характер загального богословського аналізу, який дуже опосередковано й розпливчато окреслював тогочасні економічні і політичні реалії, зовсім оминаючи проблеми соціального партнерства, з'ясування сутності соціалізму та пошуку засобів протистояння його поширенню. Яскравим прикладом може слугувати стаття єпископа Дмитрія (Богдашевського) «*Блаженства Господни (Євангельська правда и "правда" современного социализма)*», оприлюднена в «Трудах Киевской духовной академии» (1909. – Т. 1) [12, 578–585].

Натомість християнську концепцію гармонізації суспільних відносин, аналогічну до запропонованої католицькою СДЦ, але з урахуванням досвіду життя в радянській Україні, розробила Всеукраїнська православна церковна рада Української Автокефальної православної церкви (далі – ВПЦР УАПЦ). Ґрунтовна програма була викладена у формі тез до Стокгольмської Всесвітньої конференції християнських громад (19–30 серпня 1925 р.). Відверто констатуючи неможливість працювати над організацією удосконалення економічного і промислового життя в СРСР, ВПЦР УАПЦ все ж визнавала своїм загальнохристиянським обов'язком «дбати про перемогу проявів сил смерті: голоду, злиднів, голизни, беззахисності, неволі, хижацтва» [20, арк. 232–235]. Масштабний комуністичний експеримент у царині соціальної педагогіки, описаний у спогадах С. Єфремова [8, 121], примусив у частині III. *Церква та соціальні і моральні проблеми* звернути увагу «на боротьбу з сексуальними пороками, та пошук можливості впливати християнськими засобами на організацію установ “дім” і “притулок”» [20, арк. 232–233]. Активну позицію у зазначеній частині УАПЦ пропонувала і стосовно злочину та ледарства: «Завданням Церкви є

дослідження причин злочинства в громаді, розкриття їх, організація громад для боротьби зі злочинством і злочинськими організаціями. Ледарство й неминуче зв'язаний з ним паразитизм, хоч і під формою закону, є одним з видів злочинності. Відношення до нього таке ж як і до злочинності» [20, арк. 233].

Особливу увагу ВПЦР УАПЦ приділила висвітленню християнського погляду на проблему формування в СРСР «комуністичної» нації на позаправославній основі. Ця частина тез була тактовно названа: *IV. Церква й міжнародні відносини*, але розділи, маючи нейтральні формули, чітко розставляли потрібні акценти стосовно комуністичної дійсності та християнської позиції в її якісному перетворенні: «...обов'язок Церкви щодо проповіді братерства людей. Проповідь братерства є проповідь з'єднання з вільним і повним розвитком сил кожного. Ні англієць не повинен стати негром, ні негр – англієцем, ні українець – поляком, або москвиним, ні навпаки... Сила національного життя сприяє різнобарвності життя й культури, існування нації оберігає розвиток світової культури. Християнство, благословляючи природу й підносячи її до вищого, благословляє і національне життя й працює над піднесенням життя всіх і кожного народів до найвищого ступеня. Партія, в якій може працювати християнин, не може гнітити релігійну совість людини й служити поневоленню індивідуальному, соціальному, національному» [20, арк. 234]. Насамкінець, розділ *V. Церква й християнське виховання* пропонував альтернативну тогочасній практиці формування «будівника комунізму» концепцію розвитку особистості: «в вихованні християнської особи Церква повинна одійти від системи лжехристиянського смирення й покори виховувати сміливих борців за братерство, повних самодіяльності й рішучості» [20, арк. 235].

Отже, щоб зберегти імперію у вигляді СРСР, потрібно було знайти псевдонаціональну основу, бо православ'я, активно вдосконалюючи різні національні ідентичності – російську православну та українську православну – заважало. Особливо українське. Але ми знову не знайдемо в працях «основоположників марксизму-ленінізму» чіткої науково обґрунтованої концепції, яка б пояснила потребу повністю замінити у суспільній та особистій свідомості громадян релігійний світогляд «науковим» або воєвничим атеїстичним. Натомість в ленінських працях достатньо місця відведено обґрунтуванню партійності у філософії [10, 37–59]; аналізові ставлення російських класів і партій до релігії і церкви [10, 105–234] та переплетенню проблем розвитку національних шкіл, національних культур і так званого «клерикалізму», а також необхідності «злиття в один союз робітників усіх націй» [10, 128–224].

Здійснити це злиття протягом 1920-х років єдиним натиском не вдалося в силу різних причин. Тому Голодомор на фізіологічному рівні став інструментом «природного відбору», на соціальному – інструментом для «перезавантаження» матриці менталітету та руйнації традиційних соціальних зв'язків на ментальному рівні. Так, наприклад, документи реєстрації релігійних громад кожного українського села містять серед іншого такі особисті відомості про парафіян: «за віровизнанням – православний від народження; за станом – хлібороб» (в російських селах – «земледелец», але найчастіше – «крест'янин») [20, спр. 205–210, 244]. У слові «хлібороб» звучить правічна культурна глибина. Саме на роки Голодомору припадає активна ліквідація традиційного календаря польових робіт і пов'язаних з ним православних свят. Польові роботи в

колгоспі втратили свій циклічний і сакральний характер, перетворилися на безперервний виснажливий виробничий процес. Посівна кампанія безпосередньо перетікала у збиральну і хлібозаготівельну, а останні – у посівну. Відтак комуністичний спосіб організації праці не приносив колгоспнику матеріального чи морального задоволення від процесу та результатів праці. Натомість він повністю поглинав увесь особистий час разом із вихідними та святковими днями.

Таким чином, нівелювався духовний зв'язок між хліборобом та землею, з якого століттями і поставало те фундаментальне почуття автохтонності поколінь українців, зв'язку між предками та нащадками. Власне, всього того, що є духовною основою перетворення етнічної спільноти в національну. Разом із традиційною рільничою культурою в роки голодомору було ліквідовано і повагу до людини, яка працює на землі і вирощує хліб. Разом із ліквідацією церкви було викорінено традиційну весільну обрядовість та поховальні обряди, традиції виховання дітей у сім'ї та опіки над сиротами (інститут хрещених батьків).

Зв'язок поколінь в українській традиційній культурі виявлявся також через мотиви вишитого національного одягу та розпис великодніх писанок, кераміки. За роки голодомору селяни виміняли на продукти тисячі вишитих сорочок та рушників. Родинні коштовності (обручки, ювелірні прикраси, старовинні золоті й срібні монети, фрагменти оздоблення старовинної зброї з дорожочинних металів) – все, що було частиною культурної самобутності і гідності українського хлібороба, зникло в торгівинах.

Отже, інтенсивне закриття та руйнація храмів в роки Голодомору, розпродаж їхнього господарського майна, вилучення і передача до державних музеїв коштовних культових речей (найцінніших – до Москви); розформування парафіяльних та церковних бібліотек, продаж за кордон старовинних рукописних і друкованих видань; спалення культових речей, за якими не визнали культурної чи мистецької цінності, – тобто знищення всього того, що репрезентує менталітет українця, переносить світовідчуття зі сфери свідомості у матеріальний світ – все це можна впевнено віднести до форм зміни ідентичності української нації, з української і православної – на атеїстичний радянський / російський народ. А поєднання руйнації традиційної національної культури з фізичним винищенням її носіїв у роки Голодомору можна впевнено визначати як геноцид.

1. Арендт Х. Джерела тоталітаризму / Переклад з англ. – К., 2002.
2. Богдасьєвський Д. Блаженства Господні (Свангельська правда і «правда» сучасного соціалізму) // Хроніка – 2000. – Рік вид. IX. – Вип. 37–38. – К., 2000.
3. Бухарин Н. И. Теорія пролетарської диктатури // Избранные произведения. – М., 1988.
4. Власовський І. Нарис історії Української Православної Церкви: В 4-х т. – Нью-Йорк; К., 1990. – Т. 3.
5. Гелнер Е. Нації та націоналізм. Націоналізм. – К., 2003.
6. Євсєєва Т. М. Ментальні особливості модернізації політичної системи Російської імперії та СРСР наприкінці XIX – у першій третині XX ст. (український контекст) // Український історичний журнал. – 2009. – № 5. 7. ЗУ УРСР. – 1919. – № 3. – Арт. 37; Отделение церкви от государства и школы от церкви. Сб. декретов, инструкций, и циркуляров УССР и СССР с разъяснениями плотдела культов при НКВД УССР / Под общ. ред. Н. А. Черлунчакевича. – Харьков, 1926.
8. Єфремов С. Щоденники, 1923–1929. – К., 1997.
9. Енциклопедія Его Святейшества папы Римского Льва XIII «Regum poverum» по социальной проблеме о положении рабочих // Энциклопедия Его Святейшества папы Римского 1891, 1981, 1991 гг.: о труде, человеческой жизнедеятельности, нравственности и морали. – К., 1993.
10. Ленин В. И. О религии и церкви. – М., 1966.
11. Кульчицький С. Вплив війн і революцій XX ст. на історичну долю України // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. Міжвідомчий збірник наукових праць. – Випуск 17. – К., 2007.
12. Козеллек Р. Минуле майбутнє. Про семантику історичного часу. – К., 2005.
13. Марітен Ж. Нація, політичне суспільство держава // Консерватизм. Антологія. Упоряд. О. Проценко, В. Лосовий. – К., 1998.
14. Молитовник. – 3-є видання. – Львів, 1998.
15. Ребет Л. Теорія нації. – Львів, 1997.
16. Сорокин П. Человек. Ци-

визація. Общество. – М., 1992. 17. Соціальна доктрина церкви як компонент конфлікту між християнським та комуністичним світоглядом у першій третині ХХ ст.: українська проекція // «Українсько-Ватиканські відносини в контексті суспільних і міжнародних проблем» // Україна і Ватикан. Серія збірників наукових праць. – Вип. 1. – Івано-Франківськ; К., 2008.

18. *Томашівський С.* Про ідеї, героїв і політику (Відкритий лист до В'ячеслава Липинського). – Львів, 1929. 19. *Томпсон Е.* Трубадури імперії: російська література і колоніалізм. – К., 2008. 20. Центральний державний архів вищих органів влади України. – Ф. 5. – Оп. 2. – Спр. 990. 21. *Штеман А.*, протоиерей. Исторический путь православия. – Париж, 1989.

Сергій Кот

Історико-правові питання державного визнання учасників українського національно-визвольного руху в контексті національного відродження України

У статті комплексно аналізуються історико-правові питання державного визнання учасників українського національно-визвольного руху, а також проблема морального боргу, який український парламент дотепер має перед поколіннями борців за волю і незалежність України, за Українську Самостійну Соборну Державу.

In the article the historic-lawful questions of the state's acknowledgment of the participants of Ukrainian national liberation movement as well as the problem of moral duty, which the Ukrainian parliament still has for the generations of the fighters for the freedom and independence of Ukraine, for free entire Ukrainian state are fully analyzed.

В черговий раз напередодні виборів у Верховній раді України зареєстровано новий законопроект про відновлення історичної справедливості щодо ветеранів ОУН та УПА, визнанню цих двох легендарних формацій воюючою стороною у Другій світовій війні. Таким чином, число проектів законів, що в той чи інший спосіб спрямовані на визнання ОУН і УПА, і внесені в український парламент, досягло символічної цифри – тринадцять. Дотепер жоден із подібних проектів або взагалі не доходив до сесійної зали парламенту, або не мав жодних шансів при голосуванні. Характерна деталь – усі законопроекти з даного питання безпощадно «зарубані» і розкритиковані Головним науково-експертним управлінням Верховної ради України, причому простежується певний стандартний набір критичних блоків, які послідовно застосовуються до усіх цих проектів законів. Деякі з них виглядають доволі сумнівними.

Так, правда є не вельми приємна для українців. Минула вісімнадцята річниця незалежності, а чинна виконавча та законодавча влада України так і не визначилася – то ким же були ті, хто мав відвагу із зброєю в руках боротися за звільнення українського народу від будь-яких окупантів та побудову самостійної української держави: героями чи злочинцями? Дотепер їй вдається ухилятися від ухвалення принципового рішення, хоча напередодні кожних виборів стали доброю традицією вояжі на Галичину та Волинь представників різних політичних партій, найвищих посадовців, і їх заяви про необхідність визнання історичних заслуг ветеранів ОУН і УПА перед Україною.

Маємо найбільш прикрий парадокс незалежної України – є самостійна українська держава, невтомно наголошуємо на тому, що ми йдемо в Європу як цивілізована нація з давніми державотворчими традиціями, пафосно говоримо з трибун про шанування пам'яті борців за вільну Україну, але одночасно відхрещуємося від цілих етапів, кількох десятків років боротьби за незалежність, на вістрі яких в ті буремні роки опинилася діяльність Організації Українських Націоналістів та героїчна боротьба Української Повстанської Армії.

Корінь проблеми полягає в тому, що багато хто в сучасній українській владі на рівні конкретних її носіїв досі підсвідомо ототожнює себе із спадщиною комуністичної УРСР як частини СРСР. Саме тому українська влада з легкістю проголошувала відзначення пам'яті московського сатрапа України Володимира Щербицького, ленінського комсомолу і річниці Переяславської ради, але як важко,

у яких муках відбувається процес державного визнання учасників українського національно-визвольного руху.

Влада повинна зрозуміти – народ вже давно визнав членів ОУН і УПА своїми героями. А офіційне визнання лише юридично скріпить його волю і стане символом історичного вибору на шляху дійсно незалежного розвитку. На це вказує сама логіка державотворчого процесу та історичної правди, яка вимагає чіткої відповіді на ключові питання сучасності, бачення мети та перспективи процесів консолідації української нації.

Час неблаганно спливає. Кожен з вісімнадцяти років незалежності йдуть від нас ті, для кого поняття Ідеї та Чину не були заявленою риторичною калькою, хто свідомо був готовий віддати своє життя за незалежність України. Їх залишається все менше. Велика ідея вела їх крізь роки підпільної боротьби, сповнене ризиків партизанське життя, багаторічне ув'язнення в сталінських таборах. І справа не в тому, що більшість із тих, кому судилося дожити до омріяних часів, живе сьогодні в злиднях далеко поза межами бідності – їм не потрібні подачки. Вони горді люди. Все своє життя вони прожили нескореними. Вони дожили до незалежності України і тепер вони хочуть одного – права бути визнаними вистражданою ними Українською Державою і офіційного скріплення того факту, що вони боролися за те, щоб ця держава сталася. Українська влада вже несе моральну відповідальність перед тими, хто не дожив до такого визнання. Але досі продовжують лунати цинічні посилення – ще не час, суспільство ще не готове, треба зачекати. Зачекати чого – коли останній ветеран ОУН і УПА зійде в могилу?!

Як наші можновладці можуть пояснити тим, хто ще живий, – чому вони досі є чужими для держави, за яку вони боролися усе життя, і яка вже стільки років послідовно ігнорує їх? Чому і досі хтось безкарно сміє називати їх «злочинцями»? Влада повинна зрозуміти, що це – неплатний борг держави перед ними, а також перед мільйонами українців, в родинях яких були учасники підпілля ОУН і УПА, котрі довгі роки несли на собі тавро «родин ворогів народу» і які тепер мають законне право бути гордими за їх пам'ять. Нарешті, це борг перед тими, хто був змушений покинути рідну землю і прожити усе своє життя у політичному вигнанні.

Хто сьогодні із серйозних політиків може публічно стверджувати, що боротьба за незалежність і вільний розвиток свого багатомільйонного народу – це неправильно і злочинно? Хто сьогодні в Україні може публічно засудити